

Turkkilaisen etymologian perusteos

MARTTI RÄSÄNEN *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Redaktionssekretär: ISTVÁN KECSKEMÉTI. Helsinki 1969. XVI + 533 s. — Wortregister 1971. 136 s. — Lexica Societatis Fennougricae XVII: 1—2.

Altailaisten kielten alalla suomalaiset tutkijat ovat vanhastaan olleet tienraivaajia. Myös etymologeina he ovat tehneet perustyön. Vuonna 1935 ilmestyi G. J. Ramstedtin kalmukin kielen sanakirja (*Lexica SFU III*), jossa etymologioilla on tärkeä sijansa. Ramstedtin korealaiset etymologiat julkaistiin 1949 ja 1953 (*SUST XCV*). Suppeampia tutkimuksia hän laati mm. afgaanin eli pašton ja mongolin sanahistoriasta.

Turkkilaiskielten etymologisen tutkimuksen ensimmäisenä ilmestyi v. 1878 unkarilaisen Hermann (Ármin) Vámbéryn 228-sivuinen »*Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen*. Ein Versuch zur Darstellung des Familienverhältnisses des turko-tatarischen Wortschatzes». Kuten alaotsikosta selviää, teos on enemmän vertaileva kuin etymologinen. Siinä onkin käytetty samaa hataraa periaatetta kuin Otto Donnerin kolmi-osaisessa vertailevassa sanakirjassa suomalais-ugrialaisten kielten alalta (1874—88). Avaimena on ns. »Stoffwort», jota Vámbéry on taipuvainen pitämään kanta-

tavuna (*Stammsilbe*) eikä niinkään todellisena juurena esim. arabian radikaalisarjojen tapaan. Kantatavuuissa on kaksi tai kolme äännettä. Lyhyempi tyyppi todistellaan syntyneeksi alkukonsonantin kadon kautta pitemmästä kannasta. Pääryhmiä on yhteensä 233. Kuhunkin on kerätty eri kielistä ne primitiiviset sanat, jotka sopivat sekä äänneasunsa että merkityksensä puolesta karsinoitaviksi. Otaksunsa »aineiston läpinäkyvyyden» vuoksi Vámbéry piti tehtävänsä helpompana kuin työskentelyä indoeurooppalaisten tai seemiläisten kielten alalla.

Tästä epäonnistuneesta ja etymologiaa tuskin lainkaan hyödyttävästä teoksesta puuttui lisäksi vuosisadan vaihteen aikaan löydettyjen muinaisturkkilaisten muistomerkkien ja Turfanin tekstien sanasto, jonka vanhimmat osat ovat peräisin vuosilta 600—800. Tosin Räsänenkään ei ole voinut hyödyntää uutta venäläisten toimittamaa muinaisturkin suursanakirjaa (1968), mutta aineistoa on kuitenkin riittävästi mukana. Vámbéryn tukipilarina on vuodelta 1069 periytyvän Kudatku Bilik -teoksen leksikaalinen anti. Toinen puute on muussa altailaisessa vertailumateriaalissa. Mongolin ja mantšun tutkimus ei näet vielä ollut kohdistunut kansankieleen, ellei oteta huomioon Castrénin yritystä burjaatista. Vasta Ramstedt antoi kalmukin sanakirjassaan perusteet yleis-altailaisille vertailuille. Tätä mahdollisuutta Räsänen on suuresti hyödyntänyt omien uralilaisten ehdotelmiensa rinnalla. Jälkimmäisten esityönä on ansioikas Ural-altaische Wortforschungen vuodelta 1955 (*Studia Orientalia XVIII:3*). Nykyisistä uralilaisten ja altailaisten kielten alkusukulaisuuden kannattajista Räsänen on rohkeimpia ja samalla tutkijana vakuuttavin. Sanakirjatyön hän aloitti heti muoto-opin valmistumisen jälkeen (1957). Muoto-opin yhteydessä kerääntynyt aineisto liitettynä tekijän omien ja muiden tutkijoiden etymologisten artikkeleiden tuloksiin sekä Radloffin suursanakirjaan oli työn runkona. Kannustimena oli välttämättömyys: ei ollut mitään

monografiaa, josta nopeasti ja luotettavasti olisi saanut selville tutkimuksen nykyvaiheen.

Tekijä sanoo vapaachtoisen rajoittamisen ja pyrkimyksen lyhyteen oikeutavan nimitykseen »Versuch», mutta kun tiedämme Räsäsen turkologisen trilogian edellisten osien, maailmankuulujen äännehistorian ja muoto-opin (StO XV 1949, StO XXI 1957), olevan nimeltään »aineskokoelmia», ei jää epäilystä sanakirjan sisällön käyttökelpoisuudesta. Pää tarkoituksena oli saada mahdollisimman paljon iäkästä sanastoa mukaan. Radloffilta puuttuvat tšuvassi ja jakuutti otettiin myös mukaan täydentämään kuvaa. Hakusanana on vanhin tai oletettua kantaturkkia lähimmäksi osuva muoto. Muiden kielten aines esitetään näiden jälkeen, jakuutti ja tšuvassi aina viimeisinä.

Sanakirjassa on noudatettu lähteen literointia tai transkriptiota. Tämän takia epätasaisuus leimaa esim. persiaa, tiibettiä ja kiinaa. Ei ole helppo huomata, että esim. osm. *išarät* 'merkki' < ar. *išarat* -tyypeissä on kyse aivan samoin ääntyvistä sanoista. Toisaalta osm. *iškämbä* 'sisälmykset' < pers. *šikamba*, oik. *šäkämbe* ~ *škämbe*, johon liittyy proteettinen *i*. Persiasta esiintyy yleisimmin anglosaksisiin kieliin sopiva merkitsemistapa *a/ā*, *i/i*, *u/ū*. Suositeltavampi ja yleisyydessä oleva ääntämistä paremmin kuvastava sarja on *ā/ā*, *e/ī*, *o/ū*. Suoraan lainatuista aineksista tekijä ei kuitenkaan ole vastuussa. Mukana on myös paljon sanoja, joille ei ole annettu mitään etymologiaa tai vertailusanaa — ne ovat odotamassa perusteltuja ehdotuksia. Räsäsen sanakirjan luonne on puoliksi vertaileva, puoliksi etymologioiva. Yhdistelmä on hyvin antoisa, kuten jo suomen kielen etymologinen sanakirja on osoittanut. Mainittakoon, että Leningradissa ilmestyy syksyllä 1972 n. 400-sivuinen aihepiireittäinen esitys altailaisen vertailevan sanastontutkimuksen alalta (Očerki po sravnitel'noj leksikologii altajskih jazыkov).

Silmäilty suurteos on Martti Räsäsen trilogian huipentuma, se on koko turko-

logian perustutkimuksia. Sanakirjan viimeinen sana, osm. *zürrijet* 'Nachkommenschaft', on varmasti enteellinen: tulevat polvet käyttävät tätä monumenttia vielä pitkään.

Harry Halén